

Глава първа

Минойска Гърция

През III хил.пр.Хр. на о-в Крит, а и по някои други егейски острови, както и в Пелопонес, възникват най-старите в Гърция раннокласови общества и държавни организации. Археологическите разкопки, които се провеждат на редица места, убедително говорят, че през този период южните части на Балканския полуостров и на близките острови вървят по същата линия на развитие, както и древноизточните общества и са в непрекъснато взаимодействие с тях.

Тези егейски средища, в които започват да се долавят процеси на държавообразуване и на развитие на раннокласови общества, изникват изпод приказните одежди на по-късните древногръцки митове и легенди. На свой ред археологическите резултати са достатъчни, за да засвидетелстват пълнокръвната картина на една действителна история. Общо казано, времето на реализиране на посочените тенденции се разполага през III–II хил.пр.Хр., или обхваща края на каменно-медната и цялата бронзова епоха.

Най-ранните данни за зараждане на раннокласови общества на територията на Гърция се свързват с островите и с крайбрежието на Егейско море. Благодарение на археолозите се знае например, че още през първата половина на III хил.пр.Хр. на о-в Лемнос, край дн. с. Полиохни, има голямо селище, защитено с дебели стени, кръстосано от павирани улици. Останките от всекидневието показват, че обитателите му се различават по имущественото си състояние. То разкрива наличието на социална диференциация, която води до обособяването на групировките на родово-племенната аристокрация и на масата на общинното население.

Разпадането на родовообщинния строй и установяването на раннокласови държави и взаимоотношения обхваща редица места и съвсем не е еднозначно. Подобни центрове са разкрити при разкопки на о-в Сирос, на о-в Мелос, по някои крайбрежни гръцки области, като например селището Лерн, на западния бряг на Арголида в Пелопонес от края на III хил. пр. Хр. или това край дн. с. Рафина в Атика. Въпреки че това е дълъг и продължителен процес, който се извършва неравномерно, е ясно как в различни райони по обширната територия на страната се създават предпоставки за появата на първите ранни държавни организации във вид на неголеми царства – на условия за преход от родово към раннокласово общество. Тези тенденции в общото развитие на най-древната история на Гърция се характеризират с икономическото, политическото и културното превъзходство на о-в Крит.

В „Одисея“ Омир разказва с възхищение за богатия и прекрасен о-в Крит, разположен сред „виноцветно море“, „населен с безброй хора“. Те живеят в „деветдесет големи града“, между които Кнос е резиденция на техните царе и там „властва Минос“. Аристотел отбелязва, че островът лежи в центъра на морето. Той се намира на границата на три континента – Европа, Азия и Африка, на един от най-оживените кръстопътища в Средиземноморието, и съединява Балканския полуостров и островите на Егеида с Мала Азия, със Сирия и със Северна Африка.

Естественото местоположение на о-в Крит определя неговото първенство по море, непрестанните му взаимодействия с древноизточните цивилизации, с културите на Анатолия и на Югоизточна Европа. С каквато и цел да се пътешества, никой не може да отмине острова – богат с удобни заливи, с естествени пристанища. За водещата му роля е важно и обстоятелството, че именно той става предавателно-разпределителен, контролен пункт на търговията с олово, така необходимо за бронзовата сплав. Тогава то идва от Пиренейския полуостров и даже от Британия.

Възстановяването на най-древната история на острова се свързва с името на сър Артър Еванс. Още от края на XIX в. той започва системни и дългогодишни разкопки на един от централните – Кнос, известен от Омир и в древногръцките митове като „столица“ на владетеля Минос. Изследователят разделя историята на о-в Крит на три големи периода и ги нарича по името на този просла-

вен, легендарен цар. Не е изключено то да се носи последователно от много суверени, които управляват острова в продължение на редица поколения и съставят една династия.

Не е известно как древните критяни наричат сами себе си. В този смисъл въведеното от Еванс наименование „минойци“ върши чудесна работа и е за предпочитане пред което и да е друго, още повече че се приема от всички. Въпреки засвидетелстваната на острова писменост (за която ще стане дума по-долу), в нея никъде не се среща името на страната и на народа, който я обитава. Ако ли пък това въобще стане някога, между учените неизбежно ще започнат спорове относно точния му правопис, най-вече как то трябва да се произнася, и в крайна сметка те ще се принудят пак да се върнат към стария и удобен термин.

Трябва да се има предвид, че минойците и елините съвсем не са един и същ народ. Минойците са по-старо население, което съвременната етнология нарича просто „медитерани“, т.е. средиземноморци. Най-вече поради обстоятелството, че в различни селища на о-в Крит са намерени множество и разнообразни египетски предмети, като скарабей, мъниста, амулети и т.н., при това отлично датирани, точно те служат за основа на хронологията на Еванс. Тесните взаимоотношения между двата центъра се потвърждават и от критските паметници открити в Египет. Сред тях изпква рядкото изображение на посланици от острова на египетска фреска от XV в. пр. Хр.

Ето как при съпоставка на цялата критска история с традиционната египетска хронология се получава следната периодизация:

Ранноминойски период: 3000–2200 г. пр. Хр.

Средноминойски период: 2200–1600 г. пр. Хр.

Късноминойски период: 1600–1100 г. пр. Хр.

Въпреки че с течение на времето и с увеличаване на броя на разкопките и на резултатите от тях датите повече или по-малко се променят, те все още са общоприети. Същевременно за континентна обикновено хронологията се дава в следния вид:

Ранноеладски период: 3000–2000 г. пр. Хр.

Средноеладски период: 2000–1550 г. пр. Хр.

Късноеладски период: 1550–1100 г. пр. Хр.

Прието е още всеки от тези периоди да се разделя на три.

Данни за възстановяване на живота на раннокритското общество се черпят от резултатите на археологическите експедиции. Те се провеждат в някои от известните на острова центрове като Кнос и Малия на северното крайбрежие, като Фест в южната част, като Закро на източния бряг. В тях голямото строителство започва още през XXV–XXII в. пр. Хр., а архитектурни подобрения се правят и през следващите столетия.

Прието е разкритите причудливи строежи да се именуват „дворци“, а най-известният между тях – резиденцията на Минос. Дворците се наричат също „лабиринти“ (думата е заимствана от елините от някакъв догръцки език), по названието на свещената двойна брадва лабрис, която се пази в тронната зала. Сложната им планировка е дала повод да се вложи в понятието смисъла на невъзможността човек да се справи сам в това огромно, заплетено здание.

Разкопките наистина показват цели архитектурни комплекси на два или на повече етажи, разпрострени на хиляди квадратни метра площ, със стотици помещения с най-разнообразно предназначение. Вътрешната планировка се отличава с краен безпорядък, а видимата хаотичност се усилва от всичко разположено без каквато и да е система и ясен план. Самите дворци, които все пак се възприемат като единни архитектурни ансамбли, разкриват много прилики и общи строителни канони. Те свидетелстват за силата и за могъществото на владетелите и на тяхната власт.

Сходствата в издигането и в живота на посочените центрове показват, че те са тясно свързани и изглежда са неголеми царства, ръководени от родствени династи. Вътрешните борби между тях са или твърде редки, с характер на дребни схватки, или въобще отсъстват за сметка на близки, съюзни отношения с цел да се защитава островът от всякакво външно посегателство. При всички положения за периода XXII–XVIII в. пр. Хр. археологическите разкопки са категорични, че няма следи от военни разрушения. Само с чувството за безопасност може да се обясни фактът, че всички критски дворци остават почти през цялата си история неукрепени.

През първата половина на XVIII в. пр. Хр. обаче, в резултат на някакви събития, резиденциите в Кнос и във Фест, а също и много селища на други места са разрушени. Някои от тях дори са оставени напълно. Причината за тези събития е една от големите

загадки на ранната критска история. Някои изследователи търсят отговора ѝ в голямо земетресение, което разтърсва тогава острова. Но точно в тези археологически пластове липсват ценните бронзови и златни изделия – обстоятелство, което разкрива, че дворците са ограбени още преди катастрофата.

Други учени смятат, че укрепването на отделните царства довежда до противоречия между тях. Те се усилят в стремежа им към хегемония и водят до открити военни действия. Но и тази хипотеза няма достатъчно основания поради липсата на каквито и да са следи от пожари, които обикновено стават при нашествия на неприятели. Скоро след тези катаклизми дворците са възстановени. Появяват се дори нови, като например този в Агия Триада или в Тилис.

Раннокласовата държавна организация е термин, с който се обозначават и началото на развитието, и сложността на социалната структура. Той бележи и първите наченки на разслоение в недрата на родовата община. При него основната част от населението, свободните общинници – селяни и занаятчии – се противопоставя на родовата аристокрация. Изразеният антагонизъм, който с течение на времето все повече се изостря, и ярката социална диференциация личат добре по резултатите от разкопките. Очевидно разкошът и блясъкът на дворците, в които владетелят обединява аристократичния елит, контрастират с бедността на останалото население и намират отражение в жилищата, в покъщнината, в погребенията.

Великолепните дворцови строежи се отличават със сложно вътрешно архитектурно разпределение. При него жилищните помещения се редуват със стопански. Те се съединяват с коридори и с вътрешни стълби. Следват колониади и веранди, дворове, тераси, балкони, стъпала, портици и всичко това организирано, въпреки привидната неразбория, около един централен правоъгълен двор, с който се свързват всички основни помещения.

Наистина дворците са големи, но съвсем не са колосални. Те не притискат със своята мощ. Липсва стремежът да се създаде нещо грамадно, като например пирамида или безброй колони в някой храм с гигантски фигури на богове. Тук се търсят въздухът и светлината, а сградите са прорязани от добре замислени системи за водопровод и канализация, за вентилация и осветление.

Начело на цялото общество стои владетеля. Той е единственият собственик върху всички средства за производство и най-вече

върху цялата земя. От тази позиция царят е носител на висшето държавно управление, но заедно с това е и върховен жрец. Той обединява в неразривно единство светската и духовната власт. Животът му е строго регламентиран, а личността му е свещена, призвана да разпорежда и да свещенодейства. В тронната зала, която е най-важна за двореца, повелителят общува със своите поданици, приема чужди посолства и дарове, решава държавни въпроси, свиква съвети, но и принася жертви на боговете.

Изглежда също така, че големият централен двор, около който израства жилищният комплекс, има не толкова стопанско, колкото култово предназначение. Именно там се организират т.нар. игри с бикове, които се виждат от великолепните фрески. Смесът на тези изображения не е достатъчно ясен, но явно сцените нямат характер на зрелищна испанска корида. Те отразяват тайнствен религиозен ритуал, вероятно пръв опит да се създаде театър, при който се имитира богът и се търси безсмъртие.

При характерните за раннокласовите общества отношения на господство и подчинение особено важна е ролята на аристокрацията. Като царски наместници някои измежду нейните представители разполагат с големи имена, откъдето идват значителните им доходи и богатства. Тези важни стопански центрове са изпълнени с разкош, с комфорт и бляскаво изобилие. Критската аристокрация обаче не е единна. Безспорна е например ролята на придворните големци, които пряко произхождат от корените на родословното дърво на владетелското семейство. Тази привилегирована династична клика влияе върху хода на държавните дела и често дърпа някои от конците на управлението.

На свой ред ударът върху родовите отношения постепенно започва да отделя една особено активна група от богати търговци и занаятчии, свързани с морето. В противовес на земеделците, тези хора излъчват ядрото на новоформиращата се робовладелска аристокрация. Задморските експедиции и търговските начинания, пълни с рискове и с чести загуби, за да се кръстосват бреговете на Египет, на Сирия и на о-в Кипър, изискват изключително напрежение за осигуряване с материални и с човешки ресурси. Подобни инициативи, достъпни за неизчерпаемите държавни финанси, често се оглавяват и от отделни представители на предприемчивия аристократичен елит. Именно те осъществяват така необходимата

размяна на стоки и попълват липсите от злато, мед, пурпурни тъкани, слонова кост, екзотични подправки.

Не е еднородна и групата на свободните общинници. Редом с едрите владения на царя и на аристокрацията съществува достатъчен брой средни стопанства. Същевременно всичко, свързано с великолепието на дворците и с тяхното поддържане, се създава с труда на хиляди безименни земеделци и занаятчии, от многоброен помощен персонал, обучен в различни професии.

Поради недостатъчните разкопки съвсем малко се знае за положението на тези слоеве от обикновеното население. И все пак е видно, че то живее в дребни полски или планински селища с глинобитни домове, които контрастират с разкоша на дворцовата архитектура. Скромни и груби са инвентарът при погребенията на тези хора, посветителните им дарове за боговете, покъщнината за всекидневието. От своя страна развитието на имущественото неравенство непрекъснато поражда нови форми на икономическа и социална зависимост.

Всички общинници се облагат с данъци и изпълняват различни повинности в полза на дворците. Там се стичат месо и зърно, масло и вино, всевъзможни продукти, за да заемат местата си в складовете, които се разполагат в приземните етажи. Годишни трупаните запаси са едновременно и резервен фонд в случай на бедствие, и достатъчна база от излишъци за стимулиране на търговските експедиции.

От същите тези общинници се строят и се преустройват дворците, градят се мостове, копаят се канали, прокарват се пътища. Разбира се, не може да става въпрос за сравнение в общественото положение на обикновените земеделци и занаятчии и на тези, които работят в големите имения или в дворците. Техните преимущества и възможности за социална изява са много по-големи дори само поради обстоятелството, че те по наследство владеят дейността и статута на бащите си.

Най-силен е тласъкът в развитието на занаятите. Много са изделията, които се раждат в специалните работилници на самите дворци. Там се трудят всички тези грънчари и ювелири, вазописци и стенописци, с изтънчен вкус и с ненадминато майсторство. За критските златари, за техните изящни украшения във вид на цветчета и на насекоми се знае например, че до такава степен владеят

техниката на емайла, че дори превъзхождат египетските бижутери от онова време.

Въпреки че няма преки сведения, може косвено да се предполага, че в отделни клонове на стопанството се използва многочислен състав от работници, специализирани в различни отрасли. Те принадлежат към категорията на несвободните – роби, или на полусвободните – слуги, и броят стотици или даже хиляди хора. Като цяло обаче в производството продължава да господства трудът на свободните производители общинници. Що се отнася до робите, няма съмнение, че те се използват широко от царете и от аристократичните им обкръжения, но само като обслужващ персонал, най-вече в обширните владетелски резиденции.

Периодът след възстановяването на дворците от втората половина на XVIII в. пр. Хр. до първата половина на XV в. пр. Хр. е времето на най-големия разцвет и на могъществото на критското общество. Тогава то се намира под властта на царете от Кнос. Островът се превръща в централизирана държава, а „столицата“ му брои над 50 000 жители. Обединяването на отделните центрове традиционно се приписва на Минос и най-вероятно се извършва по мирен път. За това свидетелстват както изградената удобна, с широки пътища мрежа (която кръстосва цялата територия на страната, за да свърже Кнос с най-отдалечените ѝ краища), така и липсата на напрегнати сцени в изкуството. В него няма бойни или ловни изображения, популярни и чести в древноизточното и малко по-късно в ахейското изкуство.

През XVI в. пр. Хр. владетелите полагат началото на активна външна политика и на широка морска експанзия. Първоначално критяните се насочват на север и установяват господството си над Кикладския архипелаг. Този главен мост през Егейско море включва над 200 малки и няколко по-големи острова, между които Наксос, Парос и Андрос. Те се разполагат в кръг, с център малкия, но прочут в историята на древния свят остров Делос.

Както уверяват гръцките историци Херодот и Тукидид, критските царе (под името Минос) успяват да се справят и с ширещото се пиратство, прочистват водите от тези разбойници, осигуряват и улесняват международните контакти. Начело на мощен военен флот, те установяват господството на силната си държава (таласократия) над цялото Егейско море с неговите острови и крайбре-

жия. Многобройните изображения на кораби са красноречиви, че в тази област критяните са ненадминати.

Минойски колонии и търговски фактории се появяват също на о-в Родос и в района при Милет в Мала Азия. За тяхното съществуване говорят и селищата, които носят името Минос – на о-в Делос, в Лакония, по крайбрежието на Сирия. Критски военни отреди извършват нападения и в други зони на Средиземноморието, например срещу Мегара. Те проникват дори на о-в Сицилия, където е описана гробницата на Минос – най-вероятно на един от пълководците на царя, който ръководи експедицията и организира селището, но там го застига смъртта.

Властта на владетелите се разпростира и върху неголяма част от континентална Гърция. Легендата за Минос, за Минотавъра, за подвига на Тезей и за нишката на Ариадна е доказателство, че те успяват да подчинят Атика. Поддържат се и трайни дипломатически, и оживени търговски отношения с Египет и с държавите от Сирофиникийското крайбрежие. В употреба влизат и специални пари във вид на медни слитъци с подвити краища, подобни на втвърдена бича кожа, с приблизително тегло около 21 кг – едно отлично свидетелство за високата организация на обществото.

Завладените територии се облагат от завоевателите с данъци. Те се изплащат с продукти и със занаятчийски изделия. Особено тежко е задължението да се предоставят екипажи за корабите, които значително увеличават мощта на критския флот. Задморските земи се управляват или от местни – васални династии, или от синовете на Минос и от представители на царското семейство.

Дворецът в Кнос наистина има универсални функции. Той е едновременно държавно-административен, търговски и религиозен център, основен производствен склад и огнище на занаятчийско производство, но е и важен генерален щаб в стремежа за хегемония в Егея. Неслучайно Минос е не само цар и главен жрец. Този мъдър управник, който създава и законите, е пръв, образец и справедлив съдия – функции, които според Омир той запазва дори в отвъдното царство, и същевременно е върховен пълководец на армията.

В средата на XV в. пр. Хр. о-в Крит преживява голяма катастрофа. Стихийното бедствие се свързва с изригването на вулкан на о-в Тера (дн. о-в Санторини), разположен северно от него. Земетресението, което го съпровожда, вдига огромни морски вълни с раз-

рушителна сила. Те заливат острова и оставят в развалини почти всички селища. След този катаклизъм, който се отъждествява от някои изследователи с преданието за потъването на прочутия континент Атлантида, критското общество никога повече не се съвзема напълно. Въпреки че Кнос все пак успява отчасти да се възстанови, той загубва водещото си положение в Средиземноморието.

Упадъкът става необратим процес. Античната традиция запазва спомена за тези събития. Та нали според мита Тезей успява да убие Минотавъра, да спаси седемте юноши и девойки, които на всеки девет години му се изпращат като жертвен данък, и да избяга с кораб в Атина. Промените са важни, а и археологическите разкопки свидетелстват за появата на ново население на острова – на ахейците, които нахлуват от материкова Гърция. Те разграбват и унищожават всичко по пътя си и подчиняват местните жители.

По това време в околностите на Кнос се появяват могили. В тях са открити много и разнообразни предмети на въоръжението като мечове, рапири, върхове на копия, на стрели, шлемове, съвсем нехарактерни за по-ранния погребален обичай. В сферата на изкуството така жизненият реализъм отстъпва място на една суха стилистика. Във вазописта например традиционните мотиви – растения, животни, цветя – се превръщат в абстрактни графични схеми.

Проникването на нови етнически елементи е видно и от многото глинени таблички, съставени на гръцки (ахейски) диалект, т.нар. група от линейно писмо Б. То се нарича така не защото се пише по права линия, а понеже се изпълнява с помощта на няколко стилизирани черти, за разлика от рисувания образ. Това сричково писмо, което възниква на основата на критската писменост, много бързо се утвърждава в царските канцеларии, а запазените документи съставят цял архив от хиляди плочки. Очевидно в края на XV и в началото на XIV в. пр. Хр. кноският дворец е окончателно разрушен, а управлението на острова се поема от династия с ахейски произход. Остров Крит става част от Ахейска Гърция.